

Tolerance pro expresivisty¹

Tomáš Sobek

Abstrakt

V tomto textu budu analyzovat pojem tolerance, který je významným pojmem morálního a politického myšlení. Sémantickým aparátem mé analýzy bude morální expresivismus. To je jedna z vlivných a intenzivně diskutovaných teorií současné metaetiky. Jestliže máme brát toleranci vážně, musíme ji důsledně odlišovat od jiných morálních postojů (schvalování, indiference, omluvení). Toleranci budu chápat jako praktický postoj, konkrétně jako postoj 2. řádu. Tolerovat X znamená potlačovat svůj negativní postoj k X . Tento přístup má překvapivé důsledky. Odhaluje totiž, že konzervativní morální myšlení poskytuje širší prostor pro uplatnění tolerance než liberální morální myšlení. Precizní porozumění pojmu tolerance umožňuje, abychom dokázali toleranci lépe identifikovat a případně také ocenit. A zároveň problematizuje klasickou poučku politické filozofie, že tolerance je typicky liberální ctnost.

I. Úvod

V tomto textu se budu věnovat pojmu tolerance. Tento pojem hraje centrální roli v tradici liberálního myšlení. Nicméně, v literatuře se obvykle používá spíše volně, což má potenciál způsobilovat nedorozumění. Svě úvahy povedu v sémantickém rámci expresivismu. Tato teorie je pro můj účel velmi vhodná, protože analyzuje významy morálních vět v pojmech praktických postojů. Toleranci lze chápat jako praktický postoj, ale také jako ctnost. Porozumět toleranci znamená porozumět funkci, kterou plní v morálním myšlení a v morální praxi. Lidé potřebují hledat správnou rovnováhu mezi striktním a benevolentním přístupem k jednání, které odmítají jako špatné. Když někdo hodnotí X jako nežádoucí, má na výběr, jestli bude nebo nebude tolerovat X . Tolerance je založená na schopnosti jednotlivce k sebekontrolě a zdrženlivosti. Myslím, že tolerance je postoj 2. řádu. Tolerovat X znamená potlačovat svůj negativní postoj k X . Někteří autoři, kteří píšou o expresivismu, předpokládají, že tolerance X je inkonzistentní s odmítnutím X . Jestliže mají pravdu, pak věty typu ' X je špatné, ale toleruji X ' mohou být vyloženy jako instance tzv. Moorova paradoxu. Jenomže tyto věty jsou perfektně koherentní. Expresivistický přístup, který zde obhajují, má překvapivé a možná též neintuitivní důsledky. Naštěstí, tyto důsledky lze uspokojivě vysvětlit. Máme ve zvyku říkat, že tolerance je liberální ctnost. Důsledná analýza pojmu tolerance ale ukazuje, že typicky liberální myšlení poskytuje spíše malý prostor pro toleranci.

Ve druhé části se budu věnovat Woodsově námitce proti expresivismu, která využívá Moorova paradoxu. Mým záměrem není obhajovat expresivismus proti této námitce. Nakonec chci jen odlišit věty typu ' X je špatné, ale toleruji X ' od vět typu ' X je špatné, ale neodmítám X '. Tolerance X je konzistentní s odmítnutím X , a proto je důležité tyto věty odlišovat. Ve třetí části obrátím svoji pozornost k pojmu morálního kompromisu, protože kompromis je podobný k toleranci. V obou případech se osoba dobrovolně smíruje s něčím, co hodnotí negativně. Ve čtvrté části si všimneme, že morální názor lze stupňovat ve dvou dimenzích (míra jistoty, morální závažnost). Teprve v páté části budu definovat toleranci jako postoj 2. řádu. Zde proberu, že také postoj tolerance lze stupňovat. Čím silnější mám negativní postoj k X , tím více tolerance potřebuji, abych svůj negativní postoj potlačil. V šesté části ukážu, že toto pojetí vede alespoň ke dvěma paradoxům. Nicméně, oba paradoxy jsou neškodné, když a) odmítneme předpoklad, že každá tolerance je ctnost; b) nebudeme postoj tolerance zaměňovat s jinými postoji.

¹ Děkuji Jiřímu Barošovi, Radimovi Bělohradovi, Pavlovi Dufkovi, Martinovi Haplovi, Janě Kokešové, Michalovi Šejvlovi, a také dvěma anonymním recenzentům za cenné připomínky a rady pro zlepšení textu. Příspěvek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Ústavu státu a práva AV ČR, v. v. i., RVO: 68378122.

II. Expresivismus a Moorův paradox

Expresivismus je metaetická teorie, která vychází z teze, že primární sémantickou funkcí morálních promluv není reprezentace morálních faktů, ale vyjádření mentálních stavů. Takže např. mluvčí tvrzením 'potraty jsou morálně špatné' nepopisuje stav věcí, že potraty jsou morálně špatné, ale projevuje svůj negativní postoj k potratům.² Mluvčí vyjadřuje své morální odmítnutí potratů. Expresivisté se tradičně domnívají, že mentální stavy, které vyjadřujeme použitím morálních vět, mají odlišnou povahu než mentální stavy, které vyjadřujeme použitím běžných deskriptivních vět. Mluvčí tvrzením 'prší' vyjadřuje svůj názor, že prší. Deskriptivní názory jakožto kognitivní stavy mají funkci reprezentovat fakty vnějšího světa. Když jsou pravdivé, reprezentují svět takový, jaký opravdu je. Naproti tomu, negativní postoj k potratům je praktický (konativní, afektivní, non-kognitivní, motivační) postoj, který je podobný touze.³ Jestliže někdo odmítá potraty, pak jeho morální postoj ho motivuje, aby se nepodrobil potratu (těhotná žena), nevykonával potraty (lékař), nikoho nenabádal k potratu, aby kritizoval potraty, angažoval se v politickém boji proti potratům, a podobně. Nicméně, někteří současní expresivisté (tzv. kvazi-realisté) připouštějí, že morální soudy jsou způsobitelné k pravdivosti, pokud pojem pravdy chápeme minimalisticky.⁴ Ostatně, věta 'je pravda, že potraty jsou nemorální' je gramaticky a nejspíš také sémanticky korektní.

Velmi důležité je, že vyjádřit svůj mentální stav je něco jiného než podat zprávu o svém mentálním stavu. Když někdo tvrdí, že prší, nemluví o sobě, ale o venkovním počasí. Mluvčí použitím věty 'prší' vyjádří stejný mentální stav, jaký by oznámil použitím věty 'já si myslím, že prší'. A když někdo tvrdí, že potraty jsou morálně špatné, nemluví o svém postoji k potratům. Neoznámuje, že odmítá potraty, ale vyjadřuje své odmítnutí potratů. Analogicky, použitím věty 'potraty jsou špatné' lze vyjádřit stejný mentální stav, jaký lze oznámit použitím věty 'já odmítám potraty'. Tím se dostáváme k tzv. *tezi parity*, což je centrální teze expresivismu: Upřímná morální tvrzení vyjadřují praktické postoje přesně stejným způsobem, jakým upřímná deskriptivní tvrzení vyjadřují kognitivní stavy.⁵

Expresivismus zde nebudeme uvažovat jako normativní teorii, jak by lidé měli používat morální jazyk. Spíše jako vysvětlující teorii toho, jak lidé používají morální jazyk. Expresivisté tvrdí, že mluvčí nepoužívají morální věty primárně k popisu světa, ale k vyjadřování svých praktických postojů. Lidé spolu komunikují své praktické postoje, což jim umožňuje vzájemnou koordinaci a sdílení životních plánů.⁶ Jestliže mají expresivisté pravdu, pak by kompetentní uživatelé jazyka měli být vnímaví ke skutečnosti, že morální promluvy slouží k

² V kontextu morálního hodnocení obvykle chápeme termín 'potrat' jako umělé ukončení těhotenství. Samovolný potrat, pokud je nezaviněný, lze hodnotit jako něco špatného, resp. nežádoucího, ale nikoli jako něco morálně špatného.

³ Když v tomto textu mluvím o morálním expresivismu, myslím tím pouze tzv. ryzí expresivismus, podle kterého morální promluvou vyjadřujeme non-kognitivní postoje. Vynechám tzv. hybridní (či ekumenický) expresivismus, podle kterého morální promluvou vyjadřujeme hybridní stavy, které mají kognitivní i non-kognitivní složku. Viz např. RIDGE, M. *Impassioned Belief*. Oxford 2014, kap. 4.

⁴ Jestliže expresivisté, pod vlivem minimalismu, připouštějí, že morální soudy jsou způsobitelné k pravdivosti, pak je velmi těžké odlišit expresivismus od svých kognitivistických konkurentů (morální realismus, teorie omylu). James Dreier označil tento problém jako *creeping minimalism*. Viz DREIER, J. *Meta-Ethics and the Problem of Creeping Minimalism and Subject Matter*. In *Canadian Journal of Philosophy*. Vol. 50, Issue 6, 2020, s. 1-17.

⁵ „Vztah mezi 'krádež je špatná' a odmítnutím krádeže je přesně stejný jako vztah mezi 'tráva je zelená' a názorem, že tráva je zelená.“ Viz SCHROEDER, M. *Does expressivism have subjectivist consequences?* In *Philosophical Perspectives*. Vol. 28, No. 1, 2014, s. 280.

⁶ BLACKBURN, S. *Ruling Passions*. Oxford 1998, s. 68-69; GIBBARD, A. *Wise Choices, Apt Feelings*. Oxford 1990, s. 72.

vyjadřování praktických postojů.⁷ Jack Woods ale formuloval velmi zajímavý argument proti expresivismu, který vychází z tzv. Moorova paradoxu. Tvrzení ‘prší, ale já si nemyslím, že prší’ je logicky konzistentní. Je totiž logicky možné, že prší, a přitom si mluvčí myslí, že neprší. Nicméně, toto tvrzení je jiným způsobem inkohorentní. Mluvčí tvrzením ‘prší’ vyjadřuje názor, že prší. Tímto tvrzením sice neoznamuje, že si myslí, že prší, nicméně vystupuje jako někdo, kdo si myslí, že prší. A proto je absurdní, když někdo tvrdí ‘prší, ale já si nemyslím, že prší’.⁸ Adresáti promluvy jsou pak zmatení, co se vlastně tvrdí. Takové inkoherenci budu říkat M-inkoherence. Podle expresivismu tvrzení ‘potraty jsou morálně špatné’ slouží k vyjádření morálního odmítnutí potratů. Jestliže platí expresivistická teze parity, pak upřímné tvrzení ‘potraty jsou morálně špatné’ vyjadřuje odmítnutí potratů přesně stejným způsobem, jakým upřímné tvrzení ‘prší’ vyjadřuje názor, že prší. Takže je legitimní očekávat, že tvrzení ‘potraty jsou morálně špatné, ale já neodmítám potraty’ bude působit stejně inkohorentně jako tvrzení ‘prší, ale nemyslím si, že prší’. Woods ale upozorňuje, že toto očekávání není naplněno. Zvažme tyto promluvy:

- (1) Prší, ale já si nemyslím, že prší.
- (2) Potraty jsou morálně špatné, ale já si nemyslím, že potraty jsou morálně špatné.
- (3) Potraty jsou morálně špatné, ale já neodmítám potraty.
- (4) Potraty jsou morálně špatné, ale já akceptuji potraty.

Woods říká, že (2) je stejně absurdní jako (1). Ostatní tvrzení ale vnímá odlišně. Mluvčí, který tvrdí (3)-(4), možná není vzorem morálně zásadového člověka, ale neříká zjevnou absurditu.⁹ Tyto promluvy sice obsahují určité napětí, ale nejsou absurdní stejným způsobem jako (1)-(2). Zdá se, že mluvčí může použitím věty ‘potraty jsou morálně špatné’ vyjádřit názor, že potraty jsou morálně špatné, aniž by stejným způsobem vyjádřil praktický postoj proti potratům. Woods proto dospívá k závěru, že teze parity je nepravdivá a potažmo expresivismus je také nepravdivý. Proti Woodsově argumentu se staví Teemu Toppinen, který poukazuje na skutečnost, že adjektivum ‘morálně špatný’ je dvojnásobné. Toto adjektivum lze, v závislosti na kontextu, použít k vyjádření normativního nebo deskriptivního soudu.¹⁰ To znamená, že větu ‘potraty jsou morálně špatné’ lze použít také deskriptivně. Např. když mluvčí sděluje, že potraty jsou nepřijatelné vzhledem ke konvenční morálce daného společenství.¹¹ V takovém případě mluvčí nevyjadřuje své odmítnutí potratů, ani nepopisuje sebe sama jako odmítáče potratů. Jestliže první část (3)-(4) chápeme jako deskripci společenské konvence, pak jsou perfektně koherentní.¹² Mluvčí dává najevo, že jeho postoj k potratům je v rozporu s konvenční morálkou. Na rozdíl od Woodse, Toppinen si myslí, že když (3)-(4) chápeme normativně, pak jsou stejně M-inkohorentní jako (1)-(2). Mluvčí větou ‘potraty jsou morálně špatné’ vyjadřuje své odmítnutí

⁷ Sarah Z. Raskoff se domnívá, že tento předpoklad není samozřejmý. Viz RASKOFF, Z. S. Getting Expressivism Out of the Woods, In *Ergo*. Vol. 5, No. 36, 2018, s. 947-969.

⁸ Woods zastává tzv. závazkové pojetí Moorova paradoxu. Mluvčí se tvrzením ‘prší’ implicitně zavazuje k názoru, že prší. Tvrzením ‘prší, ale já si nemyslím, že prší’ ale vzápětí explicitně popírá, že tento závazek splňuje, čímž uvádí své posluchače do zmatku. Viz WOODS, J. A Commitment-Theoretic Account of Moore’s Paradox, In *Pragmatics, Truth and Underspecification*. Turner K. P., Horn L. (Eds.), Brill 2018, s. 326-327.

⁹ WOODS, J. Expressivism and Moore’s Paradox, In *Philosophers Imprint*. Vol. 14, No. 5, 2014, s. 5.

¹⁰ TOPPINEN, T. Expressivism and Moore’s Paradox: A Reply to Woods, In *Journal of Ethics & Social Philosophy*. Vol. 8, No. 1, 2014, s. 1-6.

¹¹ HARE, R. M. *The Language of Morals*. Oxford 1952, s. 124, 167.

¹² (2) je také koherentní, když první část chápeme deskriptivně, ale druhou část normativně.

potratů, což ale vzápětí explicitně popírá. Nebo alternativně: Mluvčí schvaluje morální princip, který ho zavazuje k odmítnutí potratů, což ale vzápětí explicitně popírá.¹³

(3)-(4) jsou koherentní, když jejich první část chápeme jako deskripci společenské konvence. Nicméně, (3)-(4) mohou být koherentní, i když je chápeme normativně. Vezměme, že Alena schvaluje morální důvody ve prospěch odmítnutí potratů. Zároveň se ale domnívá, že zásadově odmítavý přístup k potratům nesnesitelně polarizuje společnost. Ze zkušenosti ví, že veřejná kritika potratů nemá žádné pozitivní výsledky, ale jenom provokuje nenávistné vášně. A proto dává přednost pragmatickým důvodům pro akceptaci potratů před morálními důvody pro jejich odmítnutí.¹⁴ Alena z morálního hlediska odmítá potraty, ale po celkové úvaze, která zahrnuje i pragmatické hledisko, potraty nakonec akceptuje. Při tomto výkladu (3)-(4) nejsou M-inkoherentní. Můžeme si vymyslet mnoho dalších takových koherentních výkladů. Např. soudkyně zastává názor, že potraty jsou morálně špatné, což ve svém osobním životě bere velmi vážně. Při svém soudním rozhodování ale respektuje, že podle práva jsou potraty dovolené. Soudkyně vyloučila morální hledisko ze své juristické úvahy jako právně irelevantní.¹⁵ Nyní může koherentně říct: ‘Z morálního hlediska jsou potraty špatné, ale z právního hlediska potraty akceptuji.’ Podobně lze interpretovat i epistemické promluvy. Uvažme následující tvrzení:

(5) Ten muž je neviný, ale já si nemyslím, že je neviný.

Tato promluva vypadá jako M-inkoherentní, ale není těžké si představit nějaké koherentní výklady. Např. mluvčí sděluje, že nesouhlasí s osvobozujícím rozsudkem soudu: ‘Ten muž je podle soudního rozsudku neviný, ale já si nemyslím, že opravdu je neviný.’ (5) může mít koherentní výklad dokonce i tehdy, když je mluvčím samotný soudce. Vezměme, že soudce disponuje důkazy proti obžalovanému, které ho přesvědčí k osobnímu názoru, že je vinen. Tyto důkazy ale byly získány nelegálně, a proto je nesmí použít pro účely trestního řízení. Soudce nyní může koherentně říct: ‘Ten muž je podle mého rozsudku neviný, ale já si osobně nemyslím, že opravdu je neviný.’ Jenomže, jestliže zapojíme dostatečnou míru fantazie, pak každou promluvu lze vyložit jako koherentní, včetně (1). Můžeme např. říct: ‘Podle předpovědi počasí prší, ale já si nemyslím, že opravdu prší.’

Woods vtipně poznamenává, že mluvčímu, který tvrdí ‘vraždy jsou špatné, ale já neodmítám vraždy’, bychom nesvěřili své děti, ale že jeho tvrzení není M-inkoherentní. Ovšem to jenom potvrzuje, že M-inkoherence se vytrácí, když je ve hře více hledisek. Mluvčí, který něco takového tvrdí, zřejmě preferuje jiné hledisko, např. hledisko svého osobního zájmu, před morálním hlediskem. Např. nájemný vrah řekne: ‘Vraždy jsou z morálního hlediska špatné, ale já neodmítám vraždy, když na tom něco vydělám.’ Jeho tvrzení je morálně zavrženíhodné, ale není M-inkoherentní.¹⁶

¹³ WOODS, J. Expressivism Worth the Name: A Reply to Teemu Toppinen, In *Journal of Ethics & Social Philosophy*. Vol. 9, No. 1, 2015, s. 1-6; TOPPINEN, T. Relational Expressivism and Moore's Paradox, In *Journal of Ethics & Social Philosophy*. Vol. 9, No. 2, 2015, s. 1-7.

¹⁴ Je těžké narýsovat zřetelnou hranici mezi morálními a pragmatickými důvody v pojmech utilitarismu. Nicméně, utilitaristé jsou nuceni dělat podobné úvahy. Např. Jeremy Bentham měl za to, že existují přesvědčivé utilitaristické důvody pro zavedení volebního práva pro ženy, a přesto toto právo do svého *Constitutional Code* nezařadil. Zahrnutí volebního práva pro ženy do návrhu zákona by totiž výrazně snížilo naděje na jeho přijetí. Nakonec to může být utilitaristicky správná úvaha. Bentham udělal lokálně suboptimální řešení (ústupek) v zájmu maximalizace celkového užítu. Viz BENTHAM, J. *Constitutional Code*. In *The Works of Jeremy Bentham (1838–1843)*. Vol. IX. Bowring J. (Ed.), The Online Library of Liberty 2009, s. 209.

¹⁵ RAZ, J. *The Authority of Law*. Oxford 2011 (1979), kap. 1; SCHAUER, F. The Limited Domain of the Law. In *Virginia Law Review*, Vol. 90, 2004, s. 1909-1956.

¹⁶ Jiná věc je, zda mluvčí má správnou představu o morální závaznosti. Srovnej JOYCE, R. *The Myth of Morality*. Cambridge 2001, kap. 2.0; COPP, D. Realist-Expressivism: A Neglected Option for Moral Realism, In *Social Philosophy and Policy*. Vol. 18, Issue 2, 2009, s. 1-45; JOYCE, R. *Essays in Moral Skepticism*. Oxford 2016, s.

Jestliže máme přezkoumat Woodsovu námitku proti expresivismu, potřebujeme omezit výklad promluvy na jediné hledisko. Když to uděláme, zdá se, že (3)-(4) jsou inkohorentní stejným způsobem jako (1)-(2). Mluvčí upřímně tvrdí, že potraty jsou z morálního hlediska špatné, a přesto z *toho stejného hlediska* není proti potratům? Jestliže má postačující důvody pro tvrzení, že potraty jsou nemorální, proč mu ty stejné důvody nestačí k morálnímu odmítnutí potratů? Jaké další důvody potřebuje, aby z morálního hlediska odmítnul potraty? Můžeme vznést analogickou námitku proti (1). Mluvčí upřímně tvrdí, že z hlediska jeho osobní evidence prší, a přesto z *toho stejného hlediska* nevěří, že prší? Jestliže má postačující důvody pro tvrzení, že prší, proč mu ty stejné důvody nestačí pro názor, že prší?¹⁷ Jaké další důvody potřebuje, aby uvěřil, že prší? Princip zůstává stejný, i když to obrátíme. Jestliže mluvčí nemá postačující důvody pro názor, že prší, pak by neměl tvrdit, že prší. A jestliže nemá postačující důvody pro morální odmítnutí potratů, pak by neměl tvrdit, že potraty jsou nemorální. Zamysleme se ještě nad následující větou:

(6) Potraty jsou morálně špatné, ale já toleruji potraty.

Možná, alespoň na první pohled, se zdá, že (6) je stejně M-inkohorentní jako (3)-(4). Mluvčí tvrdí, že potraty jsou morálně špatné, a přesto potraty morálně toleruje. Tento výklad předpokládá, že postoj tolerance je inkonzistentní s postojem odmítnutí: Toleruji *X* právě tehdy, když neodmítám *X*.¹⁸ Jenomže, tento předpoklad je chybný. Když lépe porozumíme postoji tolerance, uvědomíme si, že kombinace odmítnutí *X* a tolerance *X* je konzistentní. Vtip je v tom, že nesmíme zaměňovat toleranci s jinými postoji (schvalování, indiference). Lze diskutovat, jestli (3)-(4) jsou opravdu M-inkohorentní. Pro účely mého textu to ale není důležité. Tvrdím jen, že (6) není M-inkohorentní. A to platí nezávisle na tom, zda (3)-(4) jsou M-inkohorentní. Budu se věnovat pojmu tolerance, a pro tento účel je klíčové odlišovat (6) od (3)-(4). Tolerance *X* není inkonzistentní s odmítnutím *X*, takže (6) není M-inkohorentní. K této věci se dostanu až v páté části. Nyní se budu věnovat morálnímu kompromisu, protože ten má podobnou společenskou funkci jako morální tolerance.¹⁹

III. Morální kompromis

Výše bylo řečeno, že podle expresivismu morální jazyk neslouží primárně k popisu světa, ale ke komunikaci praktických postojů. Taková komunikace lidem usnadňuje koordinaci a sdílení životních plánů, a také řešení konfliktů, což podporuje vzájemně výhodnou spolupráci. Předpokladem rozvinuté sociální koordinace je, že jednotlivci dokáží ve svém morálním myšlení brát ohled na morální názory druhých lidí.²⁰ Praxe morálních kompromisů velmi dobře ilustruje koordinační funkci morálního jazyka. Hlavním účelem morálního kompromisu je vzájemně přijatelné řešení názorové neshody v nějaké morální otázce.

17-40; BEDKE M. S. Moral judgment purposivism: saving internalism from amorality, In *Philosophical Studies*. Vol. 144, 2009, s. 189-209.

¹⁷ CHOLBI, M. Moore's Paradox and Moral Motivation, In *Ethical Theory and Moral Practice*. Vol. 12, 2009, s. 495-510.

¹⁸ Už samotné použití spojky 'ale' v (6) naznačuje, že mluvčí vnímá nějaké napětí oběma postoji. Nicméně, toto napětí nemusí znamenat inkonzistenci. K této věci se vracím v Závěru, kde připouštím, že postoj tolerance (jakožto potlačení odmítnutí) je opravdu v nějakém vztahu opozice k postoji odmítnutí.

¹⁹ „Kompromis a tolerance jsou odpovědi na stejný problém, jak lidé mohou žít spolu v míru, i když nesouhlasí ve fundamentálních otázkách, co je dobré a správné. Obě tyto odpovědi požadují uznání názorů druhých lidí, jakkoli bolestné toto uznání pro někoho může být.“ Viz ROSTBØLL, C. F. Compromise and Toleration: Responding to Disagreement. In *Compromise and Disagreement in Contemporary Political Theory*. Rostbøll C., Scavenius T. (Eds.), Routledge 2018, s. 17.

²⁰ GIBBARD, A. *Reconciling Our Aims: In Search of Bases for Ethics*. Oxford 2008, s. 6.

Vezměme, že dva lídři politických stran, Pavel a Ivana, hledají společnou politiku k potratům. Domnívají se, že jejich politická koalice nebude stabilní, když nebudou mít jednotnou politiku ohledně potratů. Ti dva budou spolu diskutovat tři normativní přístupy k potratům: a) úplný zákaz (ÚZ); b) úplné dovození (ÚD); c) omezené dovození (OD). Pro potřeby našeho příkladu omezené dovození znamená, že potraty jsou dovozené pouze do 12. týdne těhotenství. Východiskem diskuze je názorová neshoda. Pavel má ultra-konzervativní názory. Myslí si, že jediný morálně správný přístup k potratům je úplný zákaz. Jakékoli dovození potratů považuje za morálně špatné. Nicméně, omezené dovození hodnotí jako menší zlo než úplné dovození. Ivana má naopak ultra-liberální názory. Domnívá se, že jediný morálně správný přístup k potratům je úplné dovození. Jakékoli omezování potratů považuje za morálně špatné. Nicméně, omezené dovození hodnotí jako menší zlo než úplný zákaz. Jejich osobní preference lze formulovat následovně:²¹

Pavel: ÚZ > OD > ÚD

Ivana: ÚD > OD > ÚZ

Pavel bude s Ivanou diskutovat, který přístup k potratům je morálně správný, resp. nejlépe morálně zdůvodněný. Tato diskuze může dopadnout alespoň čtyřmi způsoby:

- a) Pavel přesvědčí Ivanu, že ÚZ je morálně správný přístup.
- b) Ivana přesvědčí Pavla, že ÚD je morálně správný přístup.
- c) Oba změni svůj morální názor. Nyní si oba myslí, že OD je morálně správný přístup.
- d) Oba si ponechají svůj morální názor, ale společně akceptují OD jako kompromis.

Vezměme, že jejich diskuze nakonec skončí morálním kompromisem, který reprezentuje d). Přitom je důležité odlišovat d) od c). Morální kompromis předpokládá, že každá strana si ponechá svůj původní morální názor. Pavel si pořád myslí, že pouze úplný zákaz potratů je správný. Ivana si pořád myslí, že pouze úplné dovození potratů je správné. Oba se domnívají, že ten druhý se morálně mýlí. Jejich morální neshoda tedy přetrvává. Nicméně, obě strany mají silnou touhu po sdílené koaliční politice ohledně potratů, a proto každý udělá ústupek. Společně se rozhodli, že akceptují omezené dovození potratů. Tento přístup ani jedna strana nepovažuje za morálně správný, ale pro obě strany je to second best. Pavel raději akceptuje OD než ÚD. Ivana raději akceptuje OD než ÚZ.²² Nyní mohou obě strany říct:

(7) OD je morálně špatné, ale jsem pro OD.

Jejich tvrzení není M-inkohorentní, protože vychází ze dvojího hlediska. Pavel a Ivana morálně odmítají OD, ale dali přednost pragmatickým důvodům pro akceptaci OD. Nicméně, uvažme alternativní scénář, že akceptovali OD na základě morálního důvodu, konkrétně na základě respektu k druhé osobě s odlišným názorem. Když morálně hodnotí OD, jejich úvaha zahrnuje jednak věcné morální důvody pro odmítnutí OD, jednak respekt k druhému jako morální důvod pro akceptaci OD. V jejich morální úvaze zvítězil respekt, takže oba morálně akceptovali OD. Zdá se, že ti dva změnili svůj morální postoj k OD. A to by znamenalo, že nedošlo ke

²¹ MAY, S. C. Compromise, In *The International Encyclopedia of Ethics*. LaFollette H. (Ed.), John Wiley & Sons, Ltd. 2015, s. 1.

²² Můžeme si klást otázku, jak velký ústupek musí každý udělat, aby to byl férový kompromis. Nicméně, politická dohoda může být legitimní, i když vzájemný poměr ústupků nebyl férový. Srovnej JONES P., O'FLYNN I. Can a compromise be fair? In *Politics, Philosophy & Economics*. Vol. 12, No. 2, 2012, s. 115–135; WENDT, F. In defense of unfair compromises, In *Philosophical Studies*. Vol. 176, Issue 11, 2019, s. 2855–2875.

kompromisu, ale ke změně morálního názoru.²³ To ale není přesný výklad. Jejich morální názor na OD jako takové se přece nezměnil. V tomto scénáři mohou koherentně říct: ‘OD je samo o sobě morálně špatné, ale po celkové morální úvaze jsem pro OD.’ To znamená, že i zde působí dvojí hledisko. Jednak morální hodnocení OD jako takového, jednak celková morální úvaha o tom, co je správné dělat.

Morální kompromisy jsou často hořká záležitost, protože vyžadují bolestivé ústupky ze svých morálních závazků. Nicméně, za určitých okolností může konfrontace názorové neshody usnadnit ochotu ke kompromisu. Vezměme, že Pavel a Ivana měli před diskuzí vysokou důvěru v pravdivost svého morálního názoru. Během diskuze ale s překvapením zjistili, že oponentův morální názor je stejně dobře zdůvodněný. Každý předložený argument narazil na rovnocenný protiargument. Tento relativní neúspěch je pro oba dobrým důvodem, aby si připomněli vlastní omylnost.²⁴ Vezměme, že i po diskuzi si Pavel zachoval svůj názor, že ÚZ je nejlepší morální řešení. Jeho důvěra v pravdivost tohoto názoru ale poklesla. A v důsledku toho poklesla také motivační síla jeho morálního závazku prosazovat ÚZ.²⁵ Ivana prožila analogickou proměnu, ale ve vztahu k morálnímu závazku prosazovat ÚD. Nyní jsou jejich protichůdné morální postoje slabší, což usnadňuje, aby společně přijali morální kompromis.

IV. Nejistota, závažnost a obviňování

Lidé mají větší nebo menší míru jistoty ohledně pravdivosti svých empirických názorů. Někdo může mít např. vysokou důvěru, že zítra bude pršet, ale nízkou důvěru, že zítřejší déšť způsobí povodeň. A podobně mají větší nebo menší míru jistoty ohledně pravdivosti svých morálních názorů. Někdo může mít např. vysokou důvěru (malé pochybnosti), že vražda je nemorální, ale nízkou důvěru (velké pochybnosti), že potrat je nemorální. Morální názor lze stupňovat nejen podle míry jistoty, ale též podle závažnosti předmětu morálního hodnocení. Když někdo hodnotí něco jako morálně špatné, může rozlišovat, jak moc je to špatné. Můžu si např. myslet, že vražda je horší než krádež. Míra jistoty a závažnost jsou dvě nezávislé dimenze stupňování morálního názoru, které lze kombinovat. Můžu mít nízkou nebo vysokou důvěru v to, že eutanázie je hodně nemorální.²⁶

²³ Simon May argumentuje, že důvody pro morální kompromis jsou vždy jen pragmatické (strategické, instrumentální). Morální kompromis chápe spíše jako praktickou nutnost než jako ctnost. Mnozí autoři ale nesouhlasí a tvrdí, že důvody pro morální kompromis mohou být také principiální (morální, neinstrumentální). Srovnej MAY, S. C. Principled Compromise and the Abortion Controversy, In *Philosophy & Public Affairs*. Vol. 33, No. 4, 2005, s. 317-348; JONES P., O'FLYNN I. Internal Conflict, the International Community and the Promotion of Principled Compromise, In *Government and Opposition*. Vol. 47, No. 3, 2012, s. 395-413; WEINSTOCK, D. On the possibility of principled moral compromise, In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. Vol. 16, No. 4, 2013, s. 537-556; WENDT, F. *Compromise, peace and public justification*. Palgrave Macmillan 2016; KAPPELL, K. How moral disagreement may ground principled moral compromise, In *Politics, Philosophy & Economics*. Vol. XX (X), 2017, s. 1-22.

²⁴ Srovnej např. CHRISTENSEN, D. Epistemology of Disagreement: The Good News, In *Philosophical Review*. Vol. 116, No. 2, 2007, s. 187-218; ELGA, A. Reflection and Disagreement, In *Noûs*. Vol. 41, No. 3, 2007, s. 478-502; ENOCH, D. Not Just a Truthometer: Taking Oneself Seriously (But Not Too Seriously) in Cases of Peer Disagreement, In *Mind*. Vol. 119, Issue 476, 2010, s. 953-997; LACKEY, J. A Justificationalist View of Disagreement's Epistemic Significance, In *Social Epistemology*, Haddock A., Millar A., Pritchard D. (Eds.), Oxford 2010, s. 298-325; KELLY, T. Peer Disagreement and Higher Order Evidence. In *Disagreement*. Feldman R., Warfield T. (Eds.), New York 2010, s. 111-174.

²⁵ „Když má někdo menší důvěru v platnost údajného morálního důvodu nebo faktoru, pak tento důvod nebo faktor by měl mít menší trakci v jeho morálním myšlení.“ Viz KAPPELL (2017), s. 14. Viz také ZUOLO F., BISTAGNINO G. Disagreement, Peerhood, and Compromise, In *Social Theory and Practice*. Vol. 44, No. 4, 2018, s. 611. Ale srovnej MAY, S. C. Principled Compromise and the Abortion Controversy, In *Philosophy & Public Affairs*. Vol. 33, No. 4, 2005, s. 339.

²⁶ Obě dimenze, míra jistoty a závažnost, se podílejí na racionalitě morálního myšlení a jednání. Např. je racionální, když někdo preferuje morální názor A před konkurenčním morálním názorem B, protože má vyšší důvěru v pravdivost A, za předpokladu, že připisuje jejich obsahu stejnou závažnost. Také je racionální, když někdo

Dvojí dimenze stupňování morálního názoru je velkou výzvou pro expresivismus. Michael Smith argumentoval, že praktické (konativní, non-kognitivní) postoje nemají dostatečnou strukturu, která by dokázala tuto dvojí dimenzi zachytit.²⁷ Když někdo odmítá potraty, jeho praktický postoj odmítnutí může mít větší nebo menší intenzitu a potažmo větší nebo menší motivační sílu. Zdá se ale, že intenzita praktického postoje jako takového má jen jednu dimenzi. Řešením může být, že expresivismus najde dostatek struktury morálního názoru pro obě dimenze jeho intenzity.²⁸ Ostatně, expresivismus potřebuje doplnit strukturu také z jiného důvodu, což lze dobře ilustrovat na tzv. problému negace. Expresivisté se potýkají s potížemi, když mají vysvětlit, proč např. věty ‘lhaní je špatné’ a ‘lhaní není špatné’ jsou vzájemně inkonzistentní. Uvažme následující dvě sady vět:

- (8) Jana si myslí, že lhaní je špatné.
- (9) Jana si **nemyslí**, že lhaní je špatné.
- (10) Jana si myslí, že lhaní **není** špatné.
- (11) Jana si myslí, že **nelhaní** je špatné.

- (12) Jana odmítá lhaní.
- (13) Jana **neodmítá** lhaní.
- (14) ???
- (15) Jana odmítá **nelhaní**.

Každá věta (8)-(11) má svůj vlastní význam. Zejména musíme rozlišovat mezi (9) a (10). Vezměme, že Jana nemá žádný názor ohledně špatnosti lhaní. Nemyslí si, že lhaní je špatné, a zároveň si nemyslí, že lhaní není špatné. To je slučitelné s (9), ale není to slučitelné s (10). Všimněme si, že věty v sadě (8)-(11) mají tři místa pro negaci, zatímco věty v sadě (12)-(15) mají pouze dvě místa. Tento nedostatek logické struktury způsobuje, že ve druhé sadě neumíme udělat odlišení, které by bylo analogické k rozdílu mezi (9) a (10).²⁹ Jestliže (13) je adekvátní parafráze pro (9), pak zde chybí adekvátní parafráze pro (10), a naopak. Mark Schroeder navrhl řešení, které spočívá v nalezení potřebné logické struktury morálního soudu. Všiml si, že odmítnutí lze chápat jako komplexní postoj. Vezměme, že odmítnout *X* znamená být pro obviňování za *X*.³⁰ Takže když Jana odmítá lhaní, znamená to, že je pro obviňování za lhaní. Toto rozložení postoje odmítnutí na dvě složky – postoj *být pro* a postoj obviňování – vytváří potřebné třetí místo pro negaci.³¹

preferuje morální názor *C* před konkurenčním morálním názorem *D*, protože připisuje obsahu *C* vyšší závažnost, za předpokladu, že má stejnou důvěru v jejich pravdivost. Viz RIDGE, M. Normative certitude for expressivists, In *Synthese*. Vol. 197, Issue 8, 2020, s. 3341-3342.

²⁷ SMITH, M. Evaluation, uncertainty, and motivation, In *Ethical theory and moral practice*. Vol. 5, No. 3, 2002, s. 305–320.

²⁸ Existují zajímavé pokusy odpovědět na Smithovu námitku z pozic ekumenického expresivismu. Viz LENMAN, J. Non-Cognitivism and the Dimensions of Evaluative Judgement, In *Brown Electronic Article Review Service*. <http://www.brown.edu/Departments/Philosophy/bears/homepage.html>, vloženo 15. března 2003; RIDGE, M. Ecumenical Expressivism: the Best of Both Worlds? In *Oxford Studies in Metaethics*. Shafer-Landau R. (Ed.), Vol. II., Oxford 2007, s. 51-77. Srovnej BYKVIST K., OLSON J., Expressivism and moral certitude, In *The Philosophical Quarterly*. Vol. 59, No. 235, 2009, s. 202–215.

²⁹ UNWIN, N. Quasi-Realism, Negation and the Frege-Geach Problem, In *The Philosophical Quarterly*. Vol. 49, No. 196, 1999, s. 337–352; UNWIN, N. Norms and Negation: A Problem for Gibbard's Logic, In *The Philosophical Quarterly*. Vol. 51, No. 202, 2001, s. 60–75.

³⁰ Obviňování (blaming) se tu chápe jako kritický postoj, tedy mentální stav, nikoli jako řečový akt kritiky. Možná existuje vhodnější překlad, ale žádný mě nyní nenapadá. Ledaže bychom i zde použili slovo ‘odmítnutí’.

³¹ SCHROEDER, M. How Expressivists Can and Should Solve Their Problem with Negation, In *NOÛS*. Vol. 42, No. 4, 2008, s. 590.

- (16) Jana je pro obviňování za lhaní.
- (17) Jana **není** pro obviňování za lhaní.
- (18) Jana je pro **ne**obviňování za lhaní.
- (19) Jana je pro obviňování za **nel**haní.

Zdá se, že postoj *být pro* lze stupňovat. Někdo může být více nebo méně pro něco. Někteří autoři se domnívají, že stupňování tohoto postoje lze využít pro analýzu míry důvěry v morální názor.³² Zároveň je k dispozici dostatek struktury k odlišení důvěry od morální závažnosti, protože míru závažnosti lze zobrazit do síly obviňování. Jestliže Jana sníží svoji důvěru, že nevěra je hodně špatná, pak je méně pro silné obviňování za nevěru. A jestliže zvýší svoji důvěru, že potrat je stejně špatný jako vražda, pak je více pro stejné obviňování za potrat jako za vraždu. Nebudu zde zkoumat, jestli analýza morální nejistoty za pomoci stupňování postoje *být pro* je správná.³³ Nebudu ani zkoumat, jestli lze v pojmech obviňování odlišit odmítnutí jako specificky morální postoj.³⁴ To jsou těžké otázky, pro které zde nemám prostor. Budu předpokládat, že morální názor lze stupňovat ve dvou dimenzích. A také budu předpokládat, že morální odmítnutí je pojmově spojené s obviňováním. Nyní již přesunu svoji pozornost k pojmu tolerance.

V. Tolerance jako potlačené odmítnutí

Vezměme, že hlavní funkcí morálních norem je podporovat mírové soužití, společenskou koordinaci a efektivní spolupráci. Sdílená dispozice k obviňování má pak praktický význam, protože tyto negativní reakce identifikují škodlivá jednání a přitom odrazují od budoucích jednání stejného druhu.³⁵ Nicméně, morální regulace je komplikovanější problém, protože i moralizování může narušovat společenské soužití. Neomezený moralistický entuziasmus ve společnosti provokuje negativní vášně, což nakonec může nadělat více škody než užitku.³⁶ Tento kontraproduktivní efekt hrozí nejvíce ve společnosti, která je morálně polarizovaná, protože komunikace zde zahrnuje neústupné názorové neshody o tom, co je nemorální. Např. zastánci *pro life* postoje mají zkušenost, že vyhrocená morální kritika potratů vyvolává podrážděnou reakci ze strany zastánců *pro choice* postoje. Úspěšné společenské soužití vyžaduje nejen schopnost veřejně vyjadřovat své kritické postoje, ale též schopnost tyto své projevy potlačovat, když je to vzhledem k okolnostem vhodné. Lidé potřebují hledat správnou rovnováhu mezi striktním a benevolentním přístupem k jednání, které je hodnocené jako nemorální. Když si někdo myslí,

³² SEPIELLI, A. Normative Uncertainty for Non-Cognitivists, In *Philosophical Studies*. Vol. 160, No. 2, 2012, s. 191-207; STAFFEL, J. Expressivism, Normative Uncertainty, and Arguments for Probabilism, In *Oxford Studies in Epistemology*. Vol. 6, Gendler T. S., Hawthorne J. (Eds.), Oxford 2019, s. 161-189. Bob Beddor nabízí podobný přístup. Pro analýzu důvěry nepoužívá postoj *být pro*, ale postoj plánování. Viz BEDDOR, B. Fallibility for Expressivists, In *Australian Journal of Philosophy*. Vol. 98, Issue 4, 2020, s. 763-777.

³³ Srovnej BYKVIST K., OLSON J., Against the Being for Account of Normative Certitude, In *Journal of Ethics and Social Philosophy*. Vol. 6, No. 2, 2012, s. 1-8.

³⁴ „Jednání osoby je morálně špatné právě tehdy, když je pro ni racionální, aby za to cítila pocit viny, a pro ostatní, aby se na ni za to hněvali.“ Viz GIBBARD, A. *Wise Choices, Apt Feelings*. Harvard 1990, s. 42. Srovnej D'ARMS J., JACOBSON D., Expressivism, Morality, and the Emotions, In *Ethics*. Vol. 104, No. 4, 1994, s. 739-763; BLACKBURN, S. *Ruling Passions: A Theory of Practical Reasoning*. Oxford 1998, s. 8-14, 51; KAUPPINEN, A. What Makes a Sentiment Moral? In *Oxford Studies in Metaethics*. Vol. 5, Shafer-Landau R. (Ed.), 2017, s. 225-256; MILLER, A. *An Introduction to Contemporary Metaethics*. Oxford 2013, s. 88-102, 163-172, 195-196; KÖHLER, S. Do Expressivists Have an Attitude Problem? In *Ethics*. Vol. 123, No. 3, 2013, s. 479-507; BJÖRNSSON G., McPHERSON T. Moral Attitudes for Non-Cognitivists: Solving the Specification Problem, In *Mind*. Vol. 123. No. 489, 2014, s. 1-38.

³⁵ BJÖRNSSON G., McPHERSON T. (2014), s. 17.

³⁶ Slovo 'moralismus' má zřetelně negativní konotace. Obvykle chápeme moralismus jako vyjadřování kritických morálních soudů, které není citlivé k relevantním kontextům. Viz např. TAYLOR, C. *Moralism: A Study of a Vice*. Acumen 2012.

že nějaké jednání je špatné, má ještě na výběr, zda toto nežádoucí jednání bude nebo nebude tolerovat.³⁷

Představme si, že ředitel podniku považuje pozdní příchody do práce za nežádoucí jednání. Nicméně, se zaťatými zuby toleruje pozdní příchody, aby si zachoval dobré vztahy se zaměstnanci.³⁸ To znamená, že nepotlačuje praxi pozdních příchodů, ale spíše svůj negativní postoj k pozdním příchodům. Postoj tolerance musíme pečlivě odlišovat jednak od postoje schválení, jednak od postoje indiference. „*Ačkoli jsou tyto dva postoje často zaměňovány s tolerancí, ve skutečnosti jsou s ní neslučitelné.*“³⁹ Schvalovat *X* znamená hodnotit *X* pozitivně. Schválení *X* je neslučitelné s odmítnutím *X*. Indiference je neutrální postoj. Být indiferentní k *X* znamená nehodnotit *X* pozitivně & nehodnotit *X* negativně. Indiference k *X* je také neslučitelná s odmítnutím *X*. Jenomže tolerance *X* předpokládá odmítnutí *X*.⁴⁰ „*Můžeme tolerovat jenom to, co odmítáme nebo co nám vadí. Jestliže něco hodnotíme pozitivně nebo neutrálně, pak to vylučuje naši toleranci.*“⁴¹ Tolerance je postoj druhého řádu.⁴² Tolerovat *X* znamená potlačovat své odmítnutí *X*.⁴³ Můžeme to přirovnat ke kuřákovi, který se snaží omezit své kouření, protože škodí jeho zdraví. Vnitřně bojuje se svou kuřáckou závislostí. Jednak má touhu 1. řádu kouřit, jednak má touhu 2. řádu, aby nepodléhal své touze kouřit.⁴⁴ Jestli si nakonec zakouří, závisí na tom, zda jeho touha 2. řádu bude dost silná, aby potlačila jeho touhu 1. řádu. Čím silnější má touhu po cigaretě, tím těžší je odolat.

Tolerance jakožto potlačení odmítnutí neznámá, že aktér obsahově mění (koriguje) svůj postoj odmítnutí. Tolerance nemění postoj odmítnutí na něco jiného, např. na postoj indiference. Spíše jde o to, že potlačuje jeho motivační sílu. Jak bylo výše řečeno, morální odmítnutí je praktický postoj. Např. morální odmítnutí potratů působí jako motivační páka k vnějším projevům proti potratům, typicky k morální kritice potratů. Člověk, který toleruje potraty, se nezbavil svého negativního postoje k potratům. Pořád si myslí, že potraty jsou nemorální, resp. pořád je morálně odmítá. Dokázal ale ztlumit motivační sílu svého negativního postoje, což se behaviorálně manifestuje např. v tom, že již nebude veřejně kritizovat potraty.⁴⁵ Když přestane

³⁷ HORTON, J. Toleration as a Virtue, In *Toleration: An Elusive Virtue*. Heyd D. (Ed.), Princeton 1996, s. 37.

³⁸ Andrew J. Cohen rozlišuje mezi tolerancí a tolerováním. Toleranci chápe jako postoj (nebo ctnost). Tolerování chápe jako zdržení se zasahování do nežádoucího jednání druhé osoby. Viz COHEN, A. J. *Toleration and Freedom from Harm*. Routledge 2018, s. 24.

³⁹ FORST, R. *Toleration In Conflict*. Cambridge 2013, s. 18.

⁴⁰ Peter Balint uznává, že standardní pojetí tolerance předpokládá negativní postoj, ale zároveň upozorňuje, že můžeme uvažovat toleranci i v širším smyslu, která znamená jen to, že lidé nezasahují do životů ostatních, i když by mohli. Slovo ‘tolerance’ používáme v tomto širším smyslu např. tehdy, když říkáme, že univerzitní prostředí je velmi tolerantní. Viz BALINT, P. *Respecting Toleration: Traditional Liberalism and Contemporary Diversity*. Oxford 2017, s. 5.

⁴¹ JONES, P. N. Toleration and Recognition: What should we teach? In *Toleration, Respect and Recognition in Education*. Sarđoč M. (Ed.), Blackwell Publishing 2010, s. 34.

⁴² Nezapývám se tu otázkou, zda postoje druhého řádu poskytují řešení tzv. Frege-Geachova problému. Simon Blackburn se o to pokusil, ale jeho návrh nefunguje. Srovnej BLACKBURN, S. Attitudes and Contents, In *Ethics*. Vol. 98, No. 3, 1988, s. 501-517; ROOJEN VAN, M. Expressivism and Irrationality, In *The Philosophical Review*. Vol. 105, No. 3, 1996, s. 311-335.

⁴³ V principu nevylučuji, že by tolerance mohla být i postojem vyššího než 2. řádu. Např. někdo negativně hodnotí svůj vlastní postoj tolerance, protože si myslí, že určité zlo by nemělo být tolerováno. Nicméně, tento svůj negativní postoj k vlastní toleranci v sobě potlačuje, takže nakonec toleruje svoji špatnou toleranci. Tato konstrukce je ale hodně vyumělkovaná.

⁴⁴ FRANKFURT, H. G. Freedom of the Will and the Concept of a Person (1971). In *Free Will*. Watson G. (Ed.), Oxford 1982, s. 81-95.

⁴⁵ Jestliže chápeme praktické postoje jako motivační páky k nějakému jednání, pak není snadné rozlišit mezi potlačováním motivační síly postoje jako takového a potlačováním jeho vnější manifestace v daném jednání. A pokud to dokážeme, spojoval bych toleranci spíše s tím prvním. Vezměme, že někdo potlačuje své nenávislné projevy k prostitutkám jen proto, že se bojí jejich pasáků. Kdykoli vidí prostitutku, zmocní se ho vztek, celý se klepe, ale své nadávky říká jen potichu, aby ho nikdo neslyšel. Nepotlačuje svůj negativní postoj, ale pouze jeho vnější projev. Řekli bychom, že je tolerantní k prostituci? Myslím, že ne.

tolerovat potraty, znamená to, že ponechá svému negativnímu postoji volný průchod. Jakoby svůj morální postoj odbrzdil.

Vraťme se k tzv. problému negace. Expresivisté musí vysvětlit fakt, že morální věty a jejich negace vyjadřují inkonzistentní postoje. Znovu uvažme dvojici vět 'lhaní je špatné' a 'lhaní není špatné'. Výše jsme si velmi stručně představili Schroederovo řešení. Někteří autoři (včetně Schroedera) zvažují také alternativní přístup, že tyto věty vyjadřují dva odlišné postoje ke stejnému jednání, které jsou vzájemně protichůdné. Podle tohoto přístupu, věta 'lhaní je špatné' vyjadřuje *odmítnutí* lhaní, zatímco věta 'lhaní není špatné' vyjadřuje *toleranci* lhaní. Tento přístup je problematický už proto, že nevysvětluje, ale jen předpokládá, že postoj odmítnutí je inkonzistentní s postojem tolerance.⁴⁶ Ale to není všechno. Uvažme tyto tři věty:

(20) Lhaní je špatné, ale já toleruji lhaní.

(21) Lhaní není špatné, ale já toleruji lhaní.

(22) Tvé jednání X nebylo špatné, ale já ti odpouštím X.

Kdyby postoj odmítnutí byl inkonzistentní s postojem tolerance, pak by (20) byla instancí Morova paradoxu.⁴⁷ Zdá se ale, že tato věta není M-inkohorentní. Mluvčí vyjadřuje jednak odmítnutí lhaní (postoj 1. řádu), jednak potlačení svého odmítnutí (postoj 2. řádu). To je smysluplná kombinace postojů. Když někdo toleruje nějaké jednání, toleruje jeho špatnost. Jestliže si nemyslí, že lhaní je špatné, pak nemá co tolerovat ohledně lhaní. Z tohoto hlediska je tolerance podobná k odpuštění. Všimněme si, že (21) je podobně nesmyslná jako (22). Promluva 'odpouštím ti' může rozhněvat adresáta, který si nemyslí, že udělal něco špatného. Nejspíš namítne: 'Nemáš mi co odpouštět!' Vezměme, že Honza je homosexuál. Kolega mu benevolentně sdělí, že toleruje jeho homosexualitu. Honza z toho asi nebude nadšený. Možná se zeptá: 'Co je špatného na homosexualitě?' Nebo jen zareaguje: 'Není co tolerovat.' Honza netouží primárně po toleranci. Chce, aby jeho sexuální orientace byla uznána jako rovnocenná alternativa k heterosexuality. Preferuje indiferenci před tolerancí. Tolerance je sice lepší než netolerance, ale je to pouze druhá nejlepší alternativa.⁴⁸

Výše bylo řečeno, že postoj odmítnutí lze stupňovat ve dvou dimenzích. Jednak na základě míry jistoty. Když někdo má pochybnosti o pravdivosti svého názoru, že X je nemorální, oslabuje to jeho negativní postoj k X. A také na základě míry morální závažnosti. Jestliže někdo hodnotí X jako velké zlo, pak má k X silný negativní postoj. Tolerance je potlačení odmítnutí, takže i toleranci lze stupňovat. Čím silnější je negativní postoj, tím silnější musí být tolerance, aby byl potlačený. Jestliže někdo hodnotí X jako málo špatné, pak má k X jen slabý negativní postoj, a proto nepotřebuje vysokou míru tolerance k jeho potlačení.⁴⁹ A jestliže má někdo pochybnosti, zda X je opravdu špatné, pak má také pochybnosti, zda je co tolerovat ohledně X. Je matoucí, když někdo řekne: 'Nevím, zda je X špatné, a proto toleruji X.' Spíše by měl říct:

⁴⁶ UNWIN, N. (1999), s. 342; SCHROEDER, M. Being for: evaluating the semantic program of expressivism. Oxford 2008, s. 47-48. Srovnej HORGAN T., TIMMONS M. Expressivism and Contrary-Forming Negation, In *Philosophical Issues*. Vol. 19, No. 1, 2009, s. 92-112; BAKER D, WOODS J. How expressivists can and should explain inconsistency. In *Ethics*. Vol. 125, No. 2, 2015, s. 391-424; SHILLER, D. A Primitive Solution to the Negation Problem? In *Ethical Theory and Moral Practice*. Vol. 19, No. 3, 2016, s. 725-740; FARACI, D. On Leaving Room for Doubt Using Frege-Geach to Illuminate Expressivism's Problem with Objectivity, In *Oxford Studies in Metaethics*. Vol. 12, Shafer-Landau R. (Ed.), 2017, s. 244-264.

⁴⁷ Věta (20) není jednoznačná. Může znamenat, že vždy toleruji lhaní, nebo že obvykle toleruji lhaní. Nicméně, to není důležité, pokud se zajímáme pouze o logický vztah mezi postojem tolerance a odmítnutím ke stejnému X.

⁴⁸ JONES, P. N. (2010), s. 35. Viz také PAREKH, B. *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Palgrave Macmillan 2006, s. 1.

⁴⁹ HALBERSTAM, J. The Paradox Of Tolerance, In *Philosophical Forum*. Vol. 14, No. 2, 1982, s. 191.

‘Nevím, zda je X špatné, a proto nevím, zda je co tolerovat ohledně X.’⁵⁰ Morální skepse neposlужuje, ale naopak oslabuje potřebu k morální toleranci.

Vezměme, že Katka si myslí, že potraty jsou hodně špatné. Dokonce věří, že potraty jsou stejně špatné jako vražda. Navíc, Katka o svém morálním názoru nepochybuje. Je hluboce přesvědčená, že je pravdivý. Takže má velmi silný negativní postoj k potratům. Katka má neomezené možnosti veřejně vyjadřovat své odmítnutí potratů. Nicméně, snaží se svůj negativní postoj ovládnout. Tato sebekontrola vyžaduje velké psychické úsilí, ale ona to zvládá výborně. Potlačuje svůj negativní postoj k potratům do takové míry, že nemá vliv na její chování. Katka se navenek chová podobně, jako by měla k potratům indiferentní postoj. Nekritizuje existenci potratů, neobviňuje nikoho za potrat, neodrazuje nikoho od potratu, nepodporuje zákaz potratů, apod. Katka potlačila svůj velmi silný negativní postoj k potratům, takže prokázala vysokou míru tolerance k potratům.

Jiná věc je, jak by Katka zdůvodnila svoji toleranci. Je hluboce přesvědčená, že potraty jsou stejně špatné jako vražda, a proto potřebuje velmi silné důvody pro svoji toleranci. Jestliže má morální důvody k toleranci, např. respekt k osobám s odlišným názorem, může koherentně říct: ‘Potraty jsou samy o sobě nemorální, ale po celkové morální úvaze je toleruji.’ Katka bere vážně osoby s *pro choice* názorem, když vyslechne jejich názor, důkladně ho promyslí a bude proti němu vznášet jen korektní námitky.⁵¹ Ale není samozřejmé, že respekt k osobám s odlišným názorem je postačujícím důvodem k toleranci jednání, které je (podle předpokladu) stejně špatné jako vražda. Neplatí obecný princip, že čím více tolerance, tím lépe. Správná tolerance je záležitost správné míry.⁵² Přehnaná tolerance může být stejně špatná jako nedostatečná tolerance.⁵³ Některá jednání jsou tak špatná, že nesmí být tolerována. Tolerance vraždění, mučení, zotročování nebo znásilňování určitě není ctnost.⁵⁴ Nacistický režim využíval nejen skutečnosti, že mnozí Němci schvalovali antisemitismus, ale také skutečnosti, že mnozí další Němci tolerovali antisemitismus. Jeden se mylně domnívá, že X je správné, a proto v dobré víře schvaluje X. Druhý ví, že X je špatné, ale toleruje X. Nelze obecně říct, co je horší. Záleží na okolnostech.

VI: Dva paradoxy tolerance

Jestliže chápeme toleranci jako potlačené odmítnutí, setkáváme se s příklady, které mohou být vnímané jako neintuitivní. Nejprve zvážíme tzv. paradox tolerantního rasisty. Vezměme, že Josef je přesvědčený, že určitá rasa je podřadná. Jeho negativní postoj k této rase je silný. Zároveň disponuje reálnou mocí diskriminovat příslušníky této rasy. Nicméně, Josef záměrně potlačuje svůj negativní postoj, takže se nakonec zdržuje jakékoli diskriminační aktivity. Nyní lze namítnout: „... osoba může být tím více tolerantní, čím je silnější její odmítnutí, pokud zůstává zdrženlivá k objektu svého odmítnutí. Takže, jestliže předpokládáme standardní koncepci tolerance, pak čím více je osoba rasistická, tím více se zdá být ctnostná.“⁵⁵ Námitka je správná v tom, že je pochybné, abychom rasistickou toleranci označovali jako ctnost. Ale tím

⁵⁰ Srovnej COHEN, A. J. *Toleration*. John Wiley & Sons 2014, s. 166.

⁵¹ MAY, S. C. Principled Compromise and the Abortion Controversy, In *Philosophy & Public Affairs*. Vol. 33, No. 4, 2005, s. 342. Srovnej WEINSTOCK, D. On the possibility of principled moral compromise, In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*. Vol. 16, No. 4, 2013, s. 540.

⁵² „Tolerance vyžaduje ošidné vážení mezi negativními a pozitivními důvody a také předpokládá ochotu ukončit toleranci, když tolerované názory a praktiky jsou hodnocené tak negativně, že pozitivní důvody již nepostačují.“ Viz FORST, R. (2013), s. 23.

⁵³ AVRAMENKO R., PROMISEL M., When Toleration Becomes a Vice: Naming Aristotle’s Third Unnamed Virtue, In *The American Journal of Political Science*. Vol. 62, No. 4, 2018, s. 849-860.

⁵⁴ Svůj respekt ke zločinci neprojevujeme tolerováním jeho zločinů, ale garantováním férového procesu v trestním řízení.

⁵⁵ BESSONE, M. Will the Real Tolerant Racist Please Stand Up? In *Journal of Applied Philosophy*. Vol. 30, No. 3, 2013, s. 209.

se jenom potvrzuje, že ne každá tolerance je ctnost. Josef prokázal určitou toleranci, protože efektivně potlačil svůj rasistický postoj. Nicméně, jeho tolerance není ideál, ale jen second best. Lepší by bylo, kdyby svůj rasismus zcela opustil. Jinými slovy, lepší by bylo, kdyby toleranci k jiné rase nepotřeboval.

Můžeme pochybovat, zda Josefova rasistická tolerance je koherentní. To záleží na tom, jaké důvody má Josef pro svou toleranci. Jestliže toleruje členy zavrhané rasy, protože je respektuje, pak jeho rasistická tolerance není koherentní, protože respekt (v relevantním smyslu toho slova) není slučitelný s rasismem.⁵⁶ Ale to není všechno. Rasistická tolerance je možná inkohereční již proto, že rasová příslušnost nemůže být předmětem tolerance. Jestliže toleranci chápeme jako potlačení odmítnutí, pak lze smysluplně tolerovat pouze to, co je způsobilým předmětem obviňování.⁵⁷ Nikdo si ale nezaslouží obviňování za něco, co nemohl ovlivnit.⁵⁸ Jednotlivec nemůže ovlivnit svoji rasovou příslušnost, a proto rasová příslušnost není způsobilým předmětem obviňování. A jestliže rasová příslušnost není způsobilým předmětem obviňování, pak není ani způsobilým předmětem tolerance. Tolerance faktu, že někdo je Afroameřičan, je stejně nesmyslná jako tolerance faktu, že sníh je bílý.⁵⁹

Výše jsme mluvili o toleranci k pozdním příchoďům. Nicméně, je vhodné odlišovat toleranci od omluvení. Představme si, že Jiří přišel pozdě do práce, protože byl obětí dopravní nehody, kterou nezavinil. Ředitel by měl jeho zpoždění omluvit, protože Jiří za to nemůže.⁶⁰ Jiří neudělal žádnou chybu, takže ředitel nemá důvod k obviňování. A když není za co obviňovat, není ani co tolerovat. Omluvení je založená na porozumění, že obviňování, vzhledem k okolnostem, není férová reakce.⁶¹ Výše jsme probírali Katku, která má negativní postoj k potratům, ale přitom je toleruje. Pro srovnání vezměme, že Katka řekne: 'Neobviňuji tu holku, že šla na potrat, vždyť byla k tomu donucena.' V tom případě je to spíš omluvení než tolerance.

Nyní se zamysleme nad paradoxem tolerantního liberála. Srovnáme dvě osoby, Milana a Terezu. Milan je konzervativní katolík, ale je velmi tolerantní. Např. věří, že homosexualita je nemorální, ale homosexualitu toleruje.⁶² Tereza je liberál. Hodnotí jako nemorální jen takové jednání, které způsobuje újmu ostatním. Myslí si, že homosexualita nikomu neškodí, a proto není nemorální. Takže není co tolerovat. Podobně by dopadlo srovnání jejich postojů k pornografii, prostituci, mimomanželskému sexu, rouhání, užívání drog, potratům, sebevraždám, eutanázii, používání kondomů, apod. Milan hodnotí všechna zmíněná jednání negativně, ale přitom je toleruje. Tereza si myslí, že tato jednání nejsou nemorální, takže nemá co tolerovat. Tereza se shodne s Milanem, že hodně škodlivá jednání, např. vraždění, mučení, znásilňování, podvody a krádeže, se nesmí tolerovat. Toto srovnání ukazuje, že větší prostor pro uplatnění tolerance poskytuje Milanova konzervativní morálka než liberální morálka, kterou zastává

⁵⁶ CARTER, I. Are Toleration and Respect Compatible? In *Journal of Applied Philosophy*. Vol. 30, No. 3, 2013, s. 195-208.

⁵⁷ „Morální odmítnutí, když je prvkem tolerance, implikuje názor, že někdo druhý je odpovědný za jednání nebo vlastnost, které jsou odmítané, ale tolerované.“ Viz BESSONE (2013) s. 213.

⁵⁸ Ale srovnej SHER, G. In *Praise of Blame*. Oxford 2006, kap. 4.

⁵⁹ BELLAMY, R. Toleration, liberalism and democracy: a comment on Leader and Garzon Valdès, In *Ratio Juris*. Vol. 10, 1997, s. 177.

⁶⁰ Anglo-americké trestní právo rozlišuje ospravedlnění (justification) a omluvení (excuse) jako dva druhy obhajoby. Ospravedlnění: 'Neudělal jsem nic špatného.' Omluvení: 'I když jsem to udělal, nemůžu za to.' Viz WESSTEN, P. An Attitudinal Theory of Excuse, In *Law and Philosophy*. Vol. 25, No. 3, 2006, s. 373. V české teorii práva je termínu 'excuse' významově nejbližší termín 'vyvinění', resp. 'exkulpace'.

⁶¹ Omluva se obvykle týká konkrétního činu. Některé osoby (dětí, duševně nemocné) obecně vylučujeme z morální a trestní odpovědnosti, protože nemají plnou sebekontrolu. Nicméně, princip je stejný: Nemají své jednání plně pod kontrolou, a proto není fér je obviňovat. Viz STRAWSON, P. Freedom and Resentment, In *Proceedings of the British Academy*. Vol. 48, 1962, s. 1-25; WALLACE, R. J. *Responsibility and the Moral Sentiments*. Harvard UP 1998, kap. 5; TADROS, V. *Criminal Responsibility*. Oxford 2007, kap. 5, 11.

⁶² Termín 'homosexualita' zde znamená homosexuální praxi, nikoli homosexuální orientaci jako takovou, protože předmětem morálního hodnocení bývá spíš to první než to druhé.

Tereza.⁶³ Milan identifikuje větší množinu nemorálních jednání, takže má více příležitostí pro volbu mezi tolerancí a netolerancí.⁶⁴ Tereza má relativně úzký prostor pro uplatnění tolerance.⁶⁵ To je zajímavé, protože tolerance se obvykle prezentuje jako liberální ctnost.⁶⁶ Uvažme následující větu:

(23) Liberálové tolerují jen takové jednání, které jim nevadí.

Tuto větu lze chápat jako pokus o vtip, který za účelem pobavení využívá pojmového vztahu tolerance a odmítnutí.⁶⁷ Všichni chápeme, že jestliže někomu nějaké jednání nevadí, pak nemá co tolerovat. A přesto si lidé běžně pletou toleranci s indiferencí. Ovšem tento pojmový omyl je pochopitelný. Tolerance se navenek projevuje podobně jako indiference. Jestliže mám negativní postoj k *X*, ale svůj postoj efektivně potlačuji, pak se navenek chovám podobně, jako bych byl indiferentní k *X*.⁶⁸ S nadsázkou lze říct, že hlavní behaviorální rozdíl mezi tolerancí a indiferencí je skřípání zubů. Tolerance vyžaduje úsilí sebekontroly. Nejde jen o to, že osoba je morálně tolerantní, když z vlastní vůle odolává svému pokušení k moralizování druhých. Morální tolerance vyžaduje sebezapření, které může nahlodávat vlastní morální integritu.⁶⁹ Lehkovážné zaměňování postojů tolerance a indiference není férové, protože nedoceňuje, jak náročným počinem může tolerance být. Toto zaměňování je špatné i proto, že zakrývá skutečný rozsah názorových neshod ve společnosti. Účelem pojmové analýzy není předepisovat, jak mají lidé používat nějaké slovo, např. slovo 'tolerance'. Účelem je zaměřit pozornost, aby se rozlišovalo, co je odlišné a co je důležité rozlišovat.

VII. Závěr

Alespoň na první pohled, věty typu 'X je špatné, ale toleruji X' vypadají jako instance tzv. Moorova paradoxu. Tento dojem je založený na intuici, že postoj tolerance je inkonzistentní s postojem odmítnutí. Jenomže, intuice někdy selhávají. Tolerance *X* není v logickém rozporu s odmítnutím *X*. Navíc, tolerance *X* předpokládá odmítnutí *X*. Když toleruji *X*, toleruji špatnost *X*.⁷⁰ Přestože zmíněná intuice je chybná, obsahuje kus pravdy. Tolerance je postoj druhého řádu. Tolerovat *X* znamená potlačovat své odmítnutí *X*. Takže postoj tolerance je opravdu v nějakém vztahu opozice k postoji odmítnutí. Ale není to opozice ve smyslu inkonzistence. Když

⁶³ Samozřejmě nevylučuji, že existují jednání, která konzervativce hodnotí neutrálně, ale liberál je hodnotí jako nemorální. „Liberálové někdy říkají, že náboženští konzervativci jsou tak sexuálně prudérní, že cokoli jiného než sex v misionářské pozici v rámci manželství je hřích. Ale konzervativci se mohou stejně dobře posmívat posedlosti liberálů ohledně vyvážené snídaně – která musí vyvážit morální starost o vajíčka z volného odchovu, fair-trade kávy, přirozenosti, a rozmanitých toxinů, z nichž některé (jako geneticky modifikovaná kukuřice a sójové boby) jsou více duchovní než biologickou hrozbou.“ Viz HAIDT, J. *The righteous mind: why good people are divided*. New York 2012, s. 13.

⁶⁴ HORTON, J. Three (Apparent) Paradoxes of Toleration. In *Synthesis Philosophica*. Vol. 17, No. 1, s. 17.

⁶⁵ SCHEFFLER, S. *Equality and Tradition*. Oxford 2010, s. 316-317.

⁶⁶ Srovnej BERKOWITZ, P. *Virtue and the Making of Modern Liberalism*. Princeton UP 2000; HEYD, D. Is Toleration A Political Virtue? In *Toleration and Its Limits*. Williams M. S., Waldron J. (Eds.), New York UP 2008, s. 171-194; ŞAHİN, B. *Toleration: The Liberal Virtue*. Lexington Books 2010; NEWEY, G. *Toleration In Political Conflict*. Cambridge 2013; FORST, R. *Toleration In Conflict*. Cambridge 2013; BOWLIN, J. R. *Tolerance Among The Virtues*. Princeton UP 2016; BUDZISZEWSKI, J. *True Tolerance: Liberalism and the Necessity of Judgment*. Routledge 2017; COHEN A. J. *Toleration and Freedom from Harm*. Routledge 2018.

⁶⁷ Větu (23) lze také chápat jako vážně míněnou kritiku. Tvrdí se, že pokud liberálům nějaké jednání vadí, pak jej netolerují. Takové tvrzení je v lepším případě nadsázka, v horším případě je to prostě nepravda.

⁶⁸ To je trochu zjednodušené. Tolerance je záležitost míry. Svůj negativní postoj mohou potlačovat více nebo méně. Když částečně potlačím svůj silný negativní postoj, budu se chovat podobně, jako bych měl slabý negativní postoj.

⁶⁹ SCHEFFLER (2010), s. 328.

⁷⁰ Uvažujeme zde v morálním kontextu. Když morálně toleruji *X*, toleruji morální špatnost *X*. Ovšem lze uvažovat i jiné druhy špatnosti a potažmo jiné druhy tolerance. Např. „módní policie“ může esteticky tolerovat nevkusné oblečení.

jsme tolerantní, uplatňujeme svoji schopnost sebekontroly a zdrženlivosti. Netvrdím, že identifikuji jediný správný význam slova 'tolerance'. Možná má i další významy. Důležitější je, že potlačování svého negativního postoje je reálný fenomén morálního myšlení. Tento fenomén existuje, je frekventovaný, a proto by měl být nějak reprezentovaný v sémantice morálního jazyka.